

Językowo-kulturowy obraz nieba w języku polskim i angielskim (w kontekście dwu wersji tłumaczenia utworu Wisławy Szymborskiej „Niebo”)

Linguistic and cultural worldview of heaven/sky in Polish and English (in the context of two versions of the translation of the Wisława Szymborska's poem „Sky”)

Małgorzata Garnek

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Słowa kluczowe

językowy obraz świata, przekład literacki, tekstowy obraz świata, Szymborska

Keywords

linguistic worldview, translation, textual worldview, Szymborska

Abstrakt

W tekście podjęto temat językowo-kulturowego obrazu świata w przekładzie na podstawie fragmentów wiersza Wisławy Szymborskiej pt. „Niebo” z tomu „Koniec i początek” oraz jego tłumaczeń na język angielski. Zauważono, że przekłady te znacząco się od siebie różnią, a ze względu na znaczną odrębność przekładów i aktywizowanie w nich odmiennych kontekstów/wizji świata, podjęto problem różnic między obrazami: nieba w języku polskim i angielskim, nieba w tekście wyjściowym oraz w jego przekładach na język angielski, a także spróbowano znaleźć rozbieżności w poszczególnych tłumaczeniach wiersza Wisławy Szymborskiej. W tym celu zrekonstruowano obrazy nieba w językach polskim i angielskim, odtworzono obrazy w tekście wyjściowym oraz w jego przekładach, a także pokazano występujące między nimi różnice. W artykule wykorzystano spostrzeżenia Agnieszki Gicali dotyczące sposobów przekładania obrazów świata w tekstach artystycznych, zwłaszcza metaforę dwóch gór lodowych, która

przedstawia przekład jako swoistą rekonstrukcję dwóch obrazów świata, wyrażonych w języku wyjściowym i docelowym.

Abstract

The text focuses on the linguistic and cultural imagery in translation as based on fragments of Wisława Szymborska's poem „Niebo” [‘Sky’] from the volume “The End and the Beginning” and its two English translations. It has been noticed that these translations differ significantly from each other, and thus each of them has a different meaning. Therefore, the Author attempted to find the differences between the image of *heaven/sky* in Polish and English, in the original text and its translations, as well as identify differences between the translations of Wisława Szymborska's poem. To achieve this aim, the Author has first reconstructed the images of *sky/heaven* in Polish and English, and then recreated the images in the original and translations. The article uses Agnieszka Gicala's method, which shows the use of linguistic theory in translation activities. On the example of the metaphor of two icebergs, she presents the translation as a reconstruction of two images of the world – in the source and target language.

Wprowadzenie

Przedmiotem badań w niniejszym artykule jest problematyka językowego obrazu świata i jego roli w przekładzie. Przyjmuję za Elżbietą Tabakowską, że przekład jest „re-konstrukcją sceny, odtwarzającą wymiary obrazowania obecne w oryginale”¹. Każdy język jest zakorzeniony w kulturze i z niej wyrasta, a różnice pomiędzy językami nie dotyczą jedynie kwestii powierzchniowych, widocznych w samej warstwie leksykalnej². Translacja jest więc działaniem dotyczącym językowo-kulturowej interpretacji świata, dlatego współczesne koncepcje przekładu czerpią z badań nad językowym obrazem świata (JOS). W poniższym opracowaniu wybrano – przedstawioną w publikacji *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w przekładzie artystycznym* – koncepcję Agnieszki Gicali (2018)³, która wiąże JOS z zagadnieniami tłumaczenia tekstu artystycznego, stanowiąc tym samym przykład zastosowania teorii językoznawczej w praktycznych działaniach translatorskich. Autorka za pomocą bardzo sugestywnej metafory dwóch gór lodowych pokazuje przekład jako rekonstrukcję dwóch obrazów świata, wyrażonych w języku wyjściowym i docelowym.

¹ E. Tabakowska, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, Kraków 2001, s. 104.

² A. Gicala, *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w przekładzie artystycznym*, Kraków 2018, s. 16.

³ Ibidem.

Jako przykład ilustrujący problem wykorzystam (we fragmentach) wiersz Wisławy Szymborskiej pt. *Niebo* z tomu *Koniec i początek* z 1993 roku oraz jego przekłady na język angielski. Zauważyłam, że znacząco różnią się one od siebie, przedstawiając inny tekstowy obraz świata. Aby jednak rzetelnie ocenić te fragmenty, analizę poprzedzę rekonstrukcją językowo-kulturowego obrazu nieba w języku polskim i angielskim, a następnie porównam tekstowe obrazy nieba wykreowane w obu wersjach językowych: w źródłowym tekście polskim oraz w propozycjach przekładu przedstawionych przez dwoje różnych tłumaczy/dwie różne tłumaczki.

Teoretyczne podstawy badań

Pierwszą pracą naukową w polskim językoznawstwie, która zaprezentowała definicję *językowego obrazu świata*, była rozprawa Jerzego Bartmińskiego i Ryszarda Tokarskiego (1986) dotycząca semantycznej spójności tekstów w kontekście JOS⁴. Wówczas JOS przedstawiono jako „pewien zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajęzykowego”⁵. Obaj badacze przyjęli przy tym rozszerzoną koncepcję opisu semantycznego, uwzględniającą nie tylko znaczenie leksykalne słowa, rozumiane wąsko, lecz także sferę jego konotacji semantycznych⁶.

Oceniając jednak powyższą definicję z perspektywy dzisiejszej wiedzy o języku i semantyki, Ryszard Tokarski uznaje, że jest ona zdecydowanie leksykocentryczna – „z jednej strony pomija spetryfikowane fakty gramatyczne (fleksyjne, morfologiczne, składniowe), z drugiej zaś praktycznie niewiele mówi o tekstach z zawartą w nich intencjonalnością organizującą różne sposoby patrzenia na świat”⁷. Jerzy Bartmiński zaś, we wstępie do I tomu „Etnolingwistyki”, za centralne pojęcie wyznaczające przedmiot zainteresowań etnolingwistyki uznaje właśnie językowy obraz świata i rozumie go jako „obraz »naiwny«, leżący u podstaw języka, utrwalony w strukturze gramatycznej

⁴ Por. R. Tokarski, *Światy za słowami*, Lublin 2014, s. 314-315; J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1986, s. 72. Pierwsza definicja językowego obrazu świata została sformułowana w „Encyklopedii wiedzy o języku polskim” (1978) przez W. Pisarka („obraz świata odbity w danym języku narodowym”).

⁵ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, w: *Tekstologia*, cz. 1, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2004, s. 217.

⁶ Ibidem.

⁷ Tokarski, s. 315.

i znaczeniach słów, także w strukturze tekstów⁸. W tym ujęciu przedmiotem badań jest „język naturalny, zawsze antropocentryczny i etnocentryczny, niosący w swojej strukturze gramatycznej i słowniku utrwalone doświadczenia potoczne i potoczną interpretację świata”⁹. Z tego właśnie powodu używa się terminu *językowo-kulturowy obraz świata*¹⁰.

Materiału do rekonstrukcji językowego obrazu świata dostarczają: system językowy, teksty, ankiety. Dane systemowe uzyskuje się ze słowników – ogólnych, etymologicznych, frazeologicznych, wyrazów bliskoznacznych itd. Z kolei ankiety uzupełniają informacje o nowe, indywidualne spojrzenia poszczególnych użytkowników języka oraz potwierdzają lub podważają zebrane już dane systemowe. Teksty mogą być nie tylko odzwierciedleniem systemu językowego, lecz także autorską kreacją, która odbiega od użyć skonwencjonalizowanych¹¹.

Jeżeli przyjmujemy, że w utworach artystycznych przejawia się językowy obraz świata, będący ich podłożem, że mogą one stanowić jego potwierdzenie, douzupełnienie, czy kreatywne rozszerzenie, to zauważamy, iż kwestie te są szczególnie ważne w przekładzie i przekładoznawstwie. Świadomość, że w tekstach literackich występuje niestandardowa forma JOS-u, winna towarzyszyć tłumaczowi już w pierwszych chwilach pracy z utworem. Przydatna w warsztacie tłumacza jest więc zdolność dostrzegania kreacji niestandardowego językowego obrazu świata w tekście wyjściowym na tle obrazu standardowego. Równie ważna jest następnie umiejętność rekonstrukcji tego w przekładzie na bazie wiedzy o – wyrażanym w docelowym języku – standardowym obrazie świata i jego kreatywnych rozwinięciach¹².

Agnieszka Gicala opisała te skomplikowane relacje, odwołując się do metafory kultury jako góry lodowej: koncepcja ta nawiązuje do propozycji Edwarda T. Halla (1959), rozwiniętej przez Terence’a Brake’a i Davida Katana (2009)¹³. Relacja między tekstem źródłowym i jego przekładem została przez autorkę zobrazowana za pomocą metafory dwu gór lodowych: jedna z nich metaforycznie prezentuje językowo-kulturowy obraz świata zawarty

⁸ J. Bartmiński, *Słowo wstępne*, „Etnolingwistyka” 1988, t. 1, s. 5.

⁹ J. Bartmiński, *Język naturalny. O przedmiocie badań etnolingwistycznych*, „Przegląd Akademicki” 1994, nr 13–14, s. 13.

¹⁰ Por. G. Żuk, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatowska i A. Siwiec, Chełm 2010, s. 249.

¹¹ Gicala, s. 32.

¹² Ibidem, s. 45–47.

¹³ Edward T. Hall, *Silent Language*, New York 1959; David Katan, *Translation as Intercultural Communication*, in: *The Routledge Companion to Translation Studies*, ed. by Jeremy Munday, London 2009, s. 74–92.

w tekście wyjściowym i w języku oryginału, druga zaś – to, co jest wpisane w język przekładu. Tekst źródłowy i jego przekład to jedynie „wierzchołki” gór, których „trzony” są „zanurzone” w dwu różnych językach i kulturach. Tłumacz więc „przemieszcza się pomiędzy wierzchołkami gór”: podstawą translacji jest interakcja pomiędzy obrazami świata, które znajdują się głębooko pod linią tekstu¹⁴. Ponadto „w odniesieniu do przekładu metafora góry lodowej sugeruje, że zderzenie z nieuświadomianymi treściami językowo-kulturowymi może stanowić dla tłumacza nie tylko niespodziankę, ale i niebezpieczeństwo. Jednocześnie zawiera wskazówkę, że tekst i językowo-kulturowa podstawa, na której spoczywa, składają się z tej samej materii”¹⁵. Gicala proponuje zatem „model zawierający dwie góry lodowe, z których pierwsza obrazuje JOS źródłowy w całej jego złożoności (tj. JOS niestandardowy, wyłaniający się na podstawie standardowego), a druga – analogicznie – JOS docelowy”¹⁶. Zaproponowana metoda jest szczególnie przydatna w procesie tłumaczeń tekstów artystycznych, które są wyjątkowo złożone, zindywidualizowane, przepełnione symbolami, metaforami i odwołują się do przeróżnych kontekstów.

Analiza materiału słownikowego

a) Etymologia

Odpowiedniki leksemu *niebo* w różnych językach, co można zaobserwować badając dane leksykograficzne, w dużej mierze posiadają wspólny źródłosłów. Zdaniem badaczy jest nim prawdopodobnie pie. **nebh-es* ‘niebo, chmura’¹⁷. Świadectwem tego są np. het. *nepis* ‘niebo’, sans. *nābhah* ‘mgła, niebo’, grec. *nefos* ‘chmura’, łac. *nebula*, stisl. *nifls* ‘ciemność’, niem. *Nebel* ‘mgła’, lit. *debesis* ‘chmura’ oraz scs *nebo*, *nebese*¹⁸. Wspólny źródłosłów jest wyraźnie widoczny w przypadku innych języków zachodniosłowiańskich, w czeskim *nebe*, słowackim *nebo* a także wschodniosłowiańskich, np. w ukraińskim i rosyjskim *небо* (*nebo*), białoruskim *неба* (*nieba*) oraz w językach południowo-słowiańskich, np. w bułgarskim *небе* (*nebe*), słoweńskim, chorwackim *nebo* i serbskim *небо* (*nebo*), macedońskim *небото* (*neboto*)¹⁹.

¹⁴ Ibidem, s. 54–57.

¹⁵ Ibidem, s. 56–57.

¹⁶ Ibidem, s. 57.

¹⁷ K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2017, s. 34.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Też: nébo мн. небеса́, небéсный. Заимств. из цслав.; ср. народн. нёбо, укр. нёбо, блр. нёбо, др.-русск. небо, ст.-слав. небо, род. п. небесе оубравос (Супр.), болг. небé, сербохорв. нёбо, мн. небéса, словен. nebô, чеш. nebe, слвц. nebo,

W wielu językach, podobnie jak w języku polskim, angielskie leksemy *heaven* i *sky* tłumaczy się na jedno słowo. Tak jest w wyżej wymienionych językach słowiańskich, lecz nie jest to zależność typowa jedynie dla tej grupy. Podobny obraz, kiedy *niebo* posiada podwójne znaczenie, odnajdujemy w innych językach z różnych rodzin – np. w hiszpańskim *cielo*, włoskim *cielo*, portugalskim *o céu*, francuskim *le ciel*, fińskim *taivas*, estońskim *taevas*, szwedzkim, niemieckim i duńskim *himmel*.

b) Język polski

Leksem *niebo*, jak podaje Aleksander Brückner w *Słowniku etymologicznym języka polskiego*, jeszcze w XV wieku, jednak stosunkowo rzadko, występował w formie *niebie* (prawdopodobnie pochodzącej z języka czeskiego). Wywodził się z formy o temacie zakończonym na *-ies*, z **niebos*²⁰ / **nebos*, *nebase*, grec. *nefos*, łac. *nebula*²¹. W liczbie mnogiej przyjmował formę *niebiososa* (z grec. *nefe(s)a*), w urobieniach zaś *niebieski*, co ówczśnie oznaczało ‘siną barwę’, a w XV i XVI wieku znaczyło jeszcze ‘niebiański’, »radości *niebieskie*«²². *Etymologiczny słownik języka polskiego* Bańkowskiego wskazuje, że *niebo* w źródłach staropolskich było obocznie stosowane z *niebiososa*²³, a *Słownik etymologiczny języka polskiego* Borysia przedstawia, że od XIV w. *niebo* postrzega się jako ‘firmament’, ‘wyobrażaną siedzibę Boga, raj’²⁴, a religijne znaczenie zostało przejęte ze staroczeskiego *nebo* wraz z innym słownictwem chrześcijańskim²⁵.

Znaczenie leksemu uległo zmianie, przeszło w ‘niebo’ – jasne, pogodne, stąd nazwa *niebieski*, podczas gdy pierwotnie oznaczało jedynie ‘chmury’ i ‘mgły’. Jak w 1927 roku podaje Brückner, słowiańskie *niebo* zupełnie

польск. *niebo*, мн. *niebiososa*, в.-луж., н.-луж. *njebjo* Балто-слав. основа на *-es*, родственно лит. *debesis* «облако», др.-лит. род. мн. *debesũ*, лтш. *debesis* – то же, *debess* «небо» (d-, вероятно, под влиянием лит. *dangũs* «небо» или др. слова, ср. греч. *δνóφος*, *γνóφος* «тьма»; см. Мейе, Geiger-Festschrift 235), др.-инд. *nábhās* ср. р. «туман, пар, небо», авест. *nabāh-* ср. р. «воздушное пространство, небо», греч. *νέφος* ср. р. «облако», хетт. *periš*, род. п. *perišaš* «небо», с расширением на *-l-*: греч. *νεφέλη* «облако», лат. *nebula*, др.-исл. *nifl-* «темнота», *njólf* «ночь», д.-в.-н. *nebul* «туман»; см. И. Шмидт, Pluralb. 252; Мейе, там же; Dial. ideur. 128; Траутман, BSW 195; М.-Э. 1, 449 и сл.; Педерсен, Kelt. Gr. 1, 255; Торп 293; Вальде-Гофм. 2, 151 и сл. <https://lexicography.online/etymology/vasmer/%D0%BD/%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%BE>.

²⁰ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993. s. 359.

²¹ K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, s. 191.

²² Brückner, s. 359.

²³ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2000, s. 294.

²⁴ W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 357.

²⁵ Ibidem.

utraciło ten związek i używało się go już mówiąc o wszelkim 'sklepieniu'. Stąd też „*niebo w ustach*” (oprócz znaczenia metaforycznego) to *podniebienie* ('palatum')²⁶.

Obecnie w polszczyźnie *niebo* posiada wymiar podwójny – fizyczny i religijny. Nie zawsze jednak tak było. Ewolucję znaczenia można zaobserwować na podstawie danych leksykograficznych. Wyraźnie rysują się dwie osie definicyjne, które prezentują dualny wymiar *nieba* jako 'sklepienia Ziemi' oraz 'siedziby Boga'. Akcentuje to jego fizyczny i religijny aspekt. Pierwotnie *niebo* oznaczało 'chmury', 'mgły'. Ostatecznie – jak można przeczytać w *Słowniku etymologicznym* Aleksandra Brücknera – zaczęto o *niebie* mówić jako o 'sklepieniu'. Znaczenie ewoluowało, nastąpiło jego zawężenie – od 'sklepienia' poprzez 'sklepienie błękitne', aż do 'pozornego sklepienia Ziemi'²⁷. Definicje na przestrzeni lat łączono, rozdzielano, w *Słowniku języka polskiego* Lindego *niebo* oznaczało już 'przestrzeń, na której znajdują się gwiazdy, planety, słońce oraz księżyc'²⁸. *Słownik warszawski* zaakcentował miejsce tej przestrzeni – znajduje się 'nad obserwatorem'; zmianie uległ także kształt *nieba* – na początku wskazywano na kulę, która otacza Ziemię, później na kształt wklęsły lub półkulisty²⁹. W nowszych słownikach³⁰ zaczęto definicję uzupełniać o określenie koloru *nieba*, o wyróżnienie jego dwóch odmian – dziennej i nocnej. Przyporządkowywano do każdej z nich ciała niebieskie, które można wówczas zaobserwować, a poczynając od *Słownika języka polskiego* Witolda Doroszewskiego – dodawać synonim *firmament*³¹.

Nieco inaczej prezentuje się ewolucja drugiego, religijnego znaczenia leksemu *niebo*. Nie jest ono odnotowywane w *Słowniku etymologicznym*, pojawia się dopiero w *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogusława Lindego³². Z upływem lat ulega zmianie, dodano do niego nowe komponenty semantyczne, a także zmieniły się wyobrażenia, kto *niebo* zamieszkuje. Pierwotnie było ono utożsamiane ze stolicą Boga oraz rządu świata, a także z rajem³³. Następnie zaczęto je postrzegać jako krainę wiecznej szczęśliwości, w której

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1994, s. 318-319.

²⁹ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257.

³⁰ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15; *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992, s. 332, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 899; *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007, s. 953; *Wielki słownik języka polskiego* PWN, oprac. L. Drabik, t. 2, Warszawa 2018, s. 1151-1152.

³¹ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15.

³² S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1994, s. 198.

³³ Ibidem, s. 318-319.

znajdują się Bóg, aniołowie oraz święci, a także stosowano synonim *królestwo niebieskie*³⁴. Z czasem zaczęto dodawać kwalifikator *kult.* oraz określać to miejsce mianem *wyobrażanego*, nie zaś rzeczywistego³⁵; szybko jednak tych praktyk zaprzestano. Zaczęto rozszerzać znaczenie o komponenty ‘Bóg, bóstwo’³⁶ ‘opatrność’³⁷ lub ‘wyroki, wola nieba’³⁸, a także na zmianę pomijając lub dodawać do *nieba* nowych mieszkańców³⁹. W każdym z przypadków pojawia się jedynie Bóg, w nowszych opracowaniach bóstwa lub Bóg w innych religiach. W *niebie* znajdują się, Bóg⁴⁰, Bóg, aniołowie i święci⁴¹; Bóg i anioły⁴², Bóg, bóstwa i duchy wybranych zmarłych⁴³, Bóg i zbawione dusze⁴⁴, Bóg, bóstwa, anioły, duchy wybranych zmarłych⁴⁵, Bóg, bóstwa, anioły, święci⁴⁶, Bóg/bóstwa, święci, dusze zbawione⁴⁷.

Z upływem lat zaczęto również precyzować umiejscowienie *nieba* jako ‘górnjej strefy świata’, ‘nadziemskiej krainy’, utożsamiać z ‘krajną szczęśliwości/

³⁴ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257.

³⁵ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15.

³⁶ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15; *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992, s. 332; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 899; *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007, s. 953; *Wielki słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik, t. 2, Warszawa 2018, s. 1151-1152.

³⁷ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15.

³⁸ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257.

³⁹ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992, s. 332, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 899; *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007, s. 953; *Wielki słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik, t. 2, Warszawa 2018, s. 1151-1152.

⁴⁰ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1994, s. 318-319.

⁴¹ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257.

⁴² *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15.

⁴³ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992, s. 332.

⁴⁴ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000, s. 975; *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257.

⁴⁵ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 899.

⁴⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, red. L. Drabik, E. Sobol, Warszawa 2007, 438.

⁴⁷ *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007, s. 953.

szczęścia⁴⁸, czasem dodając komponent ‘wieczny’⁴⁹ oraz ‘raj’⁵⁰. Odnotowywano też przenośne znaczenia *nieba* jako ‘strefy; klimatu, powietrza’⁵¹ lub ‘szczęścia, raj’⁵².

Obraz *nieba* w języku polskim jest wielowymiarowy i bardzo pojemny. Odnosi się do sklepienia, kopuły nad ziemią, a także jest domeną Boga, aniołów, świętych oraz zbawionych dusz. Stanowi cel dążeń człowieka, jest nagrodą za dobre życie na ziemi⁵³. Zawsze jest wartościowane najwyżej, symbolizuje – zarówno w kulturze polskiej, jak i w innych – „nieskończoność, świętość, sprawiedliwość, najwyższą radość i szczęście, a także wzniosłość, duchowość, wieczność”⁵⁴. Opisywany jest z perspektywy doświadczeniowej, antropocentrycznej i somatycznej. NIEBO jest percypowane za pomocą zmysłu wzroku (w *niebo* się *patrzy*, *spogląda*, *gapi się*, można się w nie *zapatrzeć* lub *zagapić*, a także je *obserwować*⁵⁵), stanowi jeden z najważniejszych punktów odniesienia dla człowieka w jego organizacji przestrzennej, posiada cechy ‘wysokości’ i ‘odległości’ (‘wysoko’ to *pod niebo*⁵⁶, *pod samo niebo*, coś może *sięgać nieba*⁵⁷, być *niebosiężne* ‘bardzo wysokie, wydające się sięgać nieba’ i *niebotyczne* ‘bardzo wysokie’⁵⁸), ‘zmienności’ (przeobraża się pod wpływem pogody, pory dnia, roku, a także miejsca, gdzie występuje – może się *przecierać*, *wypogadzać* lub odwrotnie – *zachmurzać się* i *zaciągać chmurami*⁵⁹, bywa *jasne*, *pogodne*, *ołowiane*⁶⁰, *niebo majowe*, *lipcowe*, *sierpniowe*, *wrześniowe*, *listopadowe*, *niebo wieczorne*, *poranne*, *afrykańskie*, *amerykańskie*),

⁴⁸ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992.

⁴⁹ *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007, s. 953.

⁵⁰ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 899.

⁵¹ *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904, s. 257.

⁵² *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000, s. 975; *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996, s. 15.

⁵³ *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, t. 1., Kosmos, Lublin 1996, s. 85.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, t. 1., Kosmos, Lublin 1996, s. 85.

⁵⁶ *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, red. Stanisław Skorupka, Warszawa 1996, s. 499.

⁵⁷ *Narodowy Korpus Języka Polskiego*, online, <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/>, data dostępu, 09.03.2021 r.

⁵⁸ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000, s. 978; *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007, s. 953.

⁵⁹ *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, red. Stanisław Skorupka, Warszawa 1996, s. 499.

⁶⁰ *Ibidem*.

‘ma kolor’ (*szafirowe, turkusowe, granatowe, niebiesko-złote, liliowe*). Posiada dwie odmiany – materialną i metafizyczną, przy czym druga, religijna, została nadana na podstawie cech pierwszej. NIEBO w języku polskim utożsamia się więc ze ‘sklepieniem niebieskim’, ‘płaszczyzną, na której znajdują się ciała niebieskie, posiadającą wersję dzienną i nocną’, a także z ‘siedzibą Boga, aniołów, świętych i dobrych dusz po śmierci’, ‘rajem’, ‘wiecznym szczęściem’ czy samym ‘Bogiem’, ‘opatrnością’, ‘wyrokami boskimi’, ‘szczęściem’, ‘tym, co najlepsze’. W pierwszym ujęciu jest więc wartościowane neutralnie, w drugim zaś zdecydowanie pozytywnie.

c) Język angielski

Jak podaje *Słownik etymologiczny*⁶¹, *heaven* w języku średnioangielskim miało formę *heven*, w staroangielskim zaś *heofon* i oznaczało ‘dom Boga’. *Bosworth Toller’s Anglo-Saxon Dictionary* podaje z kolei dla staroangielskiego *heofon* cztery znaczenia: ‘firmament’, ‘przestrzeń atmosfery, na której latają ptaki, unoszą się chmury i z której pochodzą opady’, ‘przestrzeń poza widocznym niebem’, ‘jedna ze sfer, na które pierwsi astronomowie podzielili sfery przestrzeni wokół Ziemi’, ‘moc lub majestat nieba; władca nieba’, ‘stan spokoju i szczęścia’ oraz ‘sklepienie’⁶². Wcześniej zaś, prawdopodobnie mając swój źródłosłów w języku pragermańskim (**hibin-/*himin-*), znaczenie to odnosiło się do *nieba* w znaczeniu *sky*, czyli do ‘firmamentu’. Poświadczenie tego znajdujemy w poemacie epickim *Beowulf*, wskazują na to również powiązania z innymi językami germańskimi (zarówno w kwestii formy, jak i treści). Nowe znaczenie, obecnie używane, rozumiane jako ‘siedziba Boga’, zostało nadane na wskutek chrystianizacji tamtejszych ziem około 1000 roku⁶³. Inne źródło zaś, np. *Słownik oksfordzki*, jako przykład użycia tego znaczenia cytuje poemat Cynewulfa *Elene*; jest on datowany dużo wcześniej, ok. 750 roku. Obecne angielskie rozumienie *heaven* zostało po raz pierwszy poświadczone już w staroangielskim jako ‘miejsce niebiańskie; stan błogości’⁶⁴. W liczbie mnogiej, w znaczeniu ‘sky’, zostało użyte w teorii Ptolemeusza, jako określenie przestrzeni złożonej z wielu sfer.

Z kolei *sky* prawdopodobnie posiada swój źródłosłów w praindoeuropejskim *(*s*)*keu-* ‘okrywać, zakrywać’. Około 1200 roku oznaczało ‘chmurę’, z pragermańskiego **skeujam* ‘chmura, okrycie chmury’. Rozumienie ‘wyższe obszary powietrza’ posiada poświadczenia z 1289 roku, kiedy to zastąpiło

⁶¹ <https://www.etymonline.com/>, dostęp, 9.04.2021 r.

⁶² *Bosworth Toller’s Anglo-Saxon Dictionary Online*, <https://bosworthtoller.com/52279>, dostęp, 01.11.2021 r.

⁶³ *Online etymology dictionary*, online, <https://www.etymonline.com/word/heaven>, dostęp, 9.04.2021 r.

⁶⁴ *Bosworth Toller’s Anglo-Saxon Dictionary Online*, dostęp, 01.11.2021 r.

znaczenie rodzimego *heofon* (obecne *heaven*). Jest to związane z tym, że *sky* jest zapożyczeniem skandynawskim i prawdopodobnie wcześniej nie występowało w języku angielskim⁶⁵.

Opozycję pomiędzy *sky* i *heaven* współczesne słowniki wyjaśniają za pomocą definicji oraz przykładów użycia, przytoczonych poniżej.

Sky – ‘the area above the earth, in which clouds, the sun, etc. can be seen’,
a blue/cloudy/dark sky

Can you see those birds high up in the sky?

*We **looked up at/into** the sky at the sound of the plane*⁶⁶.

[*Niebo* – ‘obszar nad ziemią, na którym widoczne są chmury, słońce itp.’]

niebieskie/zachmurzone/ciemne niebo

Czy widzisz te ptaki wysoko na niebie?

[Spojrzeliśmy na/w niebo na dźwięk samolotu].

Jedną z wyraźnych różnic między językiem polskim i angielskim jest użycie innego przyimka do opisu rzeczy, które obserwujemy, patrząc w górę. W języku polskim coś znajduje się *na niebie*, w języku angielskim zaś *w – in the sky*. W języku polskim *niebo* to zatem płaszczyzna, zaś w języku angielskim *sky* opisuje się za pomocą metafory pojemnika. Definicja ta również akcentuje antropocentryczny sposób opisu oraz perspektywę poznawczą, realizowaną za pomocą zmysłu wzroku (*to see*). Tak jak w języku polskim zwraca się uwagę na kolor *sky* (*blue*), znajdujące się na nim obiekty (*clouds, the sun, birds, plane*) oraz odmianę nocną (*dark*), a także wysokość (*high*) i umiejscowienie przestrzenne (*above the earth*).

Z kolei *Cambridge Dictionary* definiuje *heaven* przez odniesienie do wyobrażeń religijnych⁶⁷.

Heaven – ‘in some religions, the place, sometimes imagined to be in the sky, where God or the gods live and where good people are believed to go after they die, so that they can enjoy perfect happiness’

heaven – inf. ‘a situation that gives you great pleasure’,

I just lay in the sun for a week and did nothing – it was heaven.

[*Niebo* – ‘w niektórych religiach miejsce, czasem wyobrażane na firmamencie, gdzie żyje Bóg lub bogowie; wierzy się, że trafiają tam dobrzy ludzie po śmierci, by cieszyć się doskonałym szczęściem’]

⁶⁵ *Online etymology dictionary*, online, <https://www.etymonline.com/word/sky>, dostęp, 9.04.2021 r.

⁶⁶ *Cambridge Dictionary*, online, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sky>, dostęp, 10.04.2021 r.

⁶⁷ *Cambridge Dictionary*, online, <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/heaven>, dostęp, 10.04.2021 r.

niebo – pot. ‘sytuacja, która sprawia ci wielką przyjemność’
[*Leżałem przez tydzień na słońcu i nic nie robiłem – istny raj.*]

Potoczne użycie leksemu *heaven* jest nieco inne niż w języku polskim. Rzadko spotykane jest w nim nazwanie danego zdarzenia *niebem* – częściej, na określenie sytuacji, która sprawia nam przyjemność, mówimy *jestem w niebie*, a nie *to jest niebo*. Podstawowe znaczenie na pierwszy rzut oka wydaje się być podobne, jednak nie do końca. Angielskie *heaven* akcentuje stan, w jakim się znajdujemy, będąc w niebie. Odczuwamy wówczas ‘doskonałe szczęście’, podczas gdy w języku polskim mówi się, że jest tam ‘wieczne szczęście’. Zwraca się więc uwagę na jakość tego stanu, a nie na czas jego trwania. Nie występuje tu znaczenie *nieba* jako ‘Boga’, ‘opatrności’ lub ‘wyroków boskich’, co jest kolejną sugestią, że obraz ten znacząco różni się od tego w języku polskim. Implikuje to inne postrzeganie wiary przez użytkowników jednego i drugiego języka, a pozycja religii w krajach anglojęzycznych nie jest tak wyraźna, jak w Polsce.

W języku angielskim dwie „odmiany” nieba są od siebie oddzielone i wpisane w znaczenia dwóch oddzielnych leksemów. Mimo że kiedyś znaczenia te były połączone, a obrazy te, tak jak i w wielu innych językach, były podobne do tego w języku polskim, obecnie jest inaczej. Pomimo tego semantycznego rozpodobnienia należy jednak odnotować cechy konceptualne, które zawierają się zarówno w *sky*, jak i w *heaven*, a są nimi ‘wysokość’ i ‘odległość od ziemi’ – wysoko w niebie (*high in the sky*) lub nisko w niebie (*low in the sky*), niebo nad nami (*the sky above, the sky overhead*). *Sky* często używane jest w znaczeniu przenośnym – niebo spada (*the sky is falling*), coś sięga nieba (*reach for the sky*), wzbic się w przestworza (*take to the skies*)⁶⁸ oraz ‘zmienność’ – jasne (*bright*), czyste, przejrzyste (*clear*), bezchmurne (*cloudless*) lub słoneczne (*sunny*), a także na odwrót – zachmurzone, pochmurne (*cloudy, overcast*)⁶⁹, a także *sky* poranne (*morning sky*), nocne (*night sky*) itd., styczniowe (*January sky*), wiosenne (*spring sky*), zimowe (*winter sky*) itd., północne (*northern sky*), południowe (*southern sky*) itd. lub pustynne (*desert sky*)⁷⁰. Podobnie jak w polszczyźnie, koncepty te są opisywane z perspektywy doświadczeniowej, antropocentrycznej i somatycznej. Istotną różnicą w porównaniu do języka polskiego jest zastosowanie w opisie *sky* – w rozumieniu ‘sklepienie niebieskie’ – metafory pojemnika. Drugie ujęcie angielskiego *nieba*,

⁶⁸ *Oxford Collocations Dictionary for students of English*, red. C. McIntosh, Oxford 2010, s. 771.

⁶⁹ *Cambridge Dictionary*, online, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-polish/hazy>, dostęp, 10.04.2021 r.

⁷⁰ *Oxford Collocations Dictionary for students of English*, red. C. McIntosh, Oxford 2010, s. 389.

tj. *heaven*, odnosi się do ‘miejsca, w którym przebywa Bóg z aniołami, świętymi i dobrymi ludźmi po ich śmierci’, ‘raju’. Mówi się o nim królestwo (*the kingdom of heaven*⁷¹, *heavenly kingdom*), nazywa się królestwem Boga (*kingdom of God*), domem Boga (*Father's house*), miastem Boga (*city of God*), siedzibą aniołów (*abode of God*), domem (*home*), rajem (*paradise*)⁷², ‘szczęściem’ – można się w nim znajdować (*in heaven*), można mieć niebo na ziemi (*a heaven on earth*), coś może być wizją raju (*idea of heaven*)⁷³.

Językowo-kulturowe obrazy *nieba* w utworze Wisławy Szymborskiej

Podstawowym problemem w procesie translacji wiersza Wisławy Szymborskiej jest niemożność literalnego przeniesienia konceptu NIEBO na język angielski. Wielu tłumaczy podejmowało takie próby, jednak nie do końca skutecznie. Większość autorów translacji (Stanisław Barańczak i Clare Cavanagh, Justyna Trzeciak, Walter Whipple) zdecydowało się na wybór konceptu SKY i na budowanie wokół tego znaczenia osi interpretacji. Pozbyto się w ten sposób wielu kontekstów i sensów oraz stracono na wieloznaczności. Pozbawiono wiersz wymiaru metafizycznego, obrazów nieba jako Boga, opatrności i podwójnej natury człowieka. Teksty te nie są już więc tymi samymi tekstami co oryginały, każdy z nich prezentuje oddzielny tekstowy obraz świata. Za Ryszardem Tokarskim przyjmuję, że „w zależności od rozmaitych doświadczeń twórcy tekstu, od akceptowanych przez niego typów racjonalności i intencji przekazu tekst może aprobować językowo skonwencjonalizowany obraz świata, ale może również kreować wizje niestandardowe, czasami negujące obraz konwencjonalny, a czasem wprowadzające zupełnie nowe aspekty pojęciowe”⁷⁴. Każdy ze wspomnianych tekstów stanowi więc kreację niestandardowej wizji świata.

Wiersz Wisławy Szymborskiej pt. *Niebo* jest tekstem bardzo wieloznacznym i złożonym. Noblistka, operując kontrastami i nieustannymi zaprzeczeniami, wprowadzając ciągle paradoksy, kreuje wyjątkowy świat, który trudny jest do zrozumienia nawet dla rodzimych użytkowników języka polskiego⁷⁵.

⁷¹ Ibidem.

⁷² *Longman Synonym Dictionary*, Essex 1986, s. 495.

⁷³ *Oxford Learners Dictionaries*, dostępny online, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>, dostęp, 07.06.2021 r.

⁷⁴ R. Tokarski, *Ku tekstowym obrazom świata*, w: *Route 66, From deep structures to surface meanings. A Festschrift for Henryk Kardela on his 66th Birthday*, edited by Przemysław Łozowski and Adam Głaz, Lublin 2017, s. 259.

⁷⁵ Więcej na temat wymowy wiersza: I. Pisarek, *Motyw kosmosu i nieba w poezji Wisławy Szymborskiej*, „Magazyn Antropologiczno-społeczno-kulturowy” 2016, nr 29, s. 113–122; G. Tomaszewska, *Jak patrzeć w dwa okna? „Niebo” Szymborskiej a szkolne*

Utwór ten posiada wiele interpretacji oraz opiera się na złożoności i wielowymiarowości konceptu NIEBO. Odnajdujemy więc tam zarówno niebo-firmament, jak i metaforyczne obrazy okna, otworu, a także odniesienia do Boga, opatrności, szczęścia, semantyczne sygnały równości i całości, początku i końca, a wreszcie – refleksję o kondycji ludzkiej i dwojakiej naturze człowieka.

Poniżej poddamy krótkiej analizie wybrany fragment utworu, kładąc nacisk na konsekwencję odmiennych wyborów dokonanych przez autorów dwóch wersji przekładu na język angielski.

*Podział na ziemię i niebo
to nie jest właściwy sposób
myślenia o tej całości.
Pozwala tylko przeżyć
pod dokładniejszym adresem,
szybszym do znalezienia,
jeślibym była szukana.
Moje znaki szczególne
to zachwyty i rozpacz⁷⁶.*

Początek cytowanego fragmentu przeczy, wydawałoby się oczywistemu, podziałowi świata na niebo i ziemię: „podział na ziemię i niebo to nie jest właściwy sposób myślenia” – mówi podmiot liryczny. Określenie „właściwy sposób myślenia” [‘operacje myślowe, które pozwalają dotrzeć do prawdy, uniknąć błędów’] kieruje nas na to, jak „powinniśmy” postrzegać problem „podziału na ziemię i niebo”. Wieloznaczność polskiego leksemu *niebo* pozwala więc odczytać kilka różnych, wzajemnie się krzyżujących znaczeń analizowanej frazy.

Poniżej przedstawiona analiza nawiązuje do trzech znaczeń *nieba*, które można uwzględnić w interpretacji omawianego wiersza Szymborskiej: ‘przestrzeni fizycznej’, ‘pozytywnego bieguna wartościowania’ oraz znaczenia religijnego/metafizycznego.

W języku polskim można wskazać wiele jednostek leksykalnych, które utrwalają myślenie o niebie i ziemi jako o dwóch nie tylko odrębnych, ale i przeciwstawianych sobie elementach. Można wspomnieć o popularnym

interpretacje, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia” 2010, z. 1, s. 133-143; F. Tomaszewski, *Niebieskie Wymiary Ziemi. Wisława Szymborska „Niebo”*, [w:] *4x Nobel*, red. G. i F. Tomaszewscy, Warszawa 2002, s. 101-107; M. Gajak-Toczek, *Szymborska o radości pisania*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2005, z. 7, s. 445-456.

⁷⁶ W. Szymborska, *Niebo*, [w:] *Wybór poezji*, Wrocław 2016, s. 317-318; wyróżnienia moje – M.G.

wyrażeniu *niebo a ziemia*, które podkreśla tę opozycję – akcentuje więc nie tylko podział, ale i różnice między tymi elementami (np. *być jak niebo i ziemia* – ‘różnić się zasadniczo’). Często opozycja ta odnosi się do dwóch obiektów, z których jeden oceniamy pozytywnie (za pomocą słowa *niebo*), a drugi negatywnie (*ziemia*). Tekst Wisławy Szymborskiej podejmuje więc polemikę z takim sposobem myślenia: „podział na ziemię i niebo” zostaje podważony, co może kwestionować nie tylko prosty obraz świata fizycznego, ale i jednoznaczność opozycji charakterystycznej dla tradycyjnego wartościowania (*niebo a ziemia* ‘dobre a złe’, ‘przeciwstawne rzeczy/idee’). *Niebo* w polszczyźnie jest ponadto przeciwstawiane *ziemi* także w znaczeniu metafizycznym (*życie ziemskie* ‘doczesność’ vs *pójść do nieba* ‘zyskać zbawienie i życie wieczne’). Tekst poetycki noblistki może więc także otwierać polemikę z tradycyjnym porządkiem, przeciwstawiającym sferę fizyczną (ziemską) i duchową (bliższą wartości absolutnych). Zacytowany fragment nie wyklucza żadnego z trzech wspomnianych ujęć: ze względu na wieloznaczność leksemu *niebo* w języku polskim tekst może się odnosić zarówno do sfery fizycznej, do opozycji aksjologicznych, jak i do porządku filozoficznego/metafizycznego.

W analizowanym fragmencie poetyckim oba elementy zostały określone jako *całość* ‘wszystkie części czegoś, fragmenty, składniki, szczegóły wzięte razem, połączone ze sobą w samodzielną jednostkę; ogół, komplet, wszystko’⁷⁷. Nie tylko zatem podważony został sam podział na niebo i ziemię: wskazana też została inna zasada ich współistnienia. Myśl ta może zostać rozwinięta w różny sposób, w zależności od tego, które ze znaczeń *nieba* uznamy za kluczowe.

W interpretacji odnoszonej do *nieba* jako ‘przestrzeni fizycznej’ można zauważyć polemikę z antropocentryczną, „naiwną” kategoryzacją przestrzeni znajdującej się wokół człowieka: z prostym podziałem na *ziemię* ‘pod stopami’ i *niebo* ‘nad głową’; przestrzeń fizyczna tworzy bowiem rodzaj *continuum* – ‘całość’. Nakłada się na to jednak wartościowanie: podważony zostaje prosty, jednowymiarowy sposób wartościowania świata opierający się na jednoznacznej opozycji: *niebo* ‘dobro’ vs *ziemia* ‘zło’. Dobro i zło tworzą *całość* – są ze sobą połączone, łączą się i przenikają. Nie można również wykluczyć interpretacji filozoficznej, a nawet metafizycznej, negującej granicę między sferą fizyczną (*ziemia*) i duchową (*niebo*) i sygnalizującej współistnienie obu tych elementów – fizyczno-duchową jedność człowieka jako ‘całości’. W każdym z trzech omówionych znaczeń leksem *niebo* współtworzy inny obraz tekstowy. Warto jednak zauważyć, że wskazane hipotezy interpretacyjne się wzajemnie nie wykluczają: wieloznaczność kluczowego słowa pozwala odczytywać różne znaczenia tekstu.

⁷⁷ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003, s. 368.

Celem analizy powyższego fragmentu było wskazanie, że wieloznaczność kluczowego leksemu *niebo* pozwoliła autorce wiersza na operowanie kilkoma płaszczyznami interpretacyjnymi, które w tekście polskim mogą się ze sobą krzyżować, współistnieć. Wiersz otwiera dostęp zarówno do wątków związanych z doświadczeniem fizycznym, z utrwalonym porządkiem aksjologicznym, jak i z treściami religijnymi, metafizycznymi. Oddanie tej złożoności w przekładzie na język angielski jest zadaniem niezwykle trudnym.

Do koncepcji całości powraca Szymborska w całym swoim tekście. Najdobitniej jednak przywołuje ją w ostatniej strofie, powracając tym samym do znajdującej się na początku tekstu narracji (*Od tego trzeba było zacząć, niebo*). Wskazuje, że tak jak i proste podziały, jak wszystko, o czym wspominała wcześniej, tak i podwójna natura człowieka stanowią względem siebie całość, czyli 'wszystkie części czegoś, fragmenty, składniki, szczegóły wzięte razem, połączone ze sobą w samodzielny jednostkę; ogół, komplet, wszystko'⁷⁸. Owym „dokładniejszym adresem” mogą być zaś procesy kategoryzacji, za pomocą których postrzegamy rzeczywistość i które uprościły nam świat, byśmy go mogli łatwiej zrozumieć. Wiersz ten jest więc również o nas samych, o kondycji człowieka, jest swoistym opisem tego, czego on doświadcza, co go spotyka, co odczuwa. Podkreśla to uznanie, że cechami, które odróżniają podmiot liryczny od innych ludzi, a tym samym odróżniają ludzi od innych istot – są zdolności do „zachwytu” i „rozpaczy”. Do ‘uczucia podziwu, uznania dla kogoś lub czegoś wyrażanego słowami, gestami, miną’⁷⁹ oraz ‘uczucia beznadziejności, bezsilności, spowodowanego utratą nadziei, zwątpieniem w coś, nieszczęściem; desperacją’⁸⁰. Do czucia więc i tego, co dobre, najlepsze, i tego, co złe, najgorsze – tego, co wpisane w naturę ludzką.

W języku angielskim nie występuje jednak słowo, które byłoby w stanie odpowiadać polskiemu *niebu* i które mogłoby pomieścić w sobie zarówno znaczenie *sky*, jak i *heaven*. Mimo że w pewnych miejscach definicje te się przeplatają, a pewne cechy konceptualne są zbieżne w obu tych obrazach, nie da się jednoznacznie postawić znaku równości pomiędzy wspomnianymi dwoma konceptami. Sygnalizują to również badacze, którzy zajmowali się przekładami tekstów Wisławy Szymborskiej, a także sami tłumacze tych tekstów⁸¹.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Ibidem, s. 755.

⁸⁰ Ibidem, s. 1027.

⁸¹ S. Tapscott, M. Przybytek, *Sky, The Sky, A Sky, Heaven, The Heavens, A Heaven, Heavens: Reading Szymborska Whole*, „The American Poetry Review” 2000, July/August, s. 41-47; J. Trzeciak, *On Translating Szymborska: The Art of The Possible*, „New Ohio Review” 2013, s. 169-173.

W tekście oryginalnym leksem *niebo* – nie licząc tytułu – pojawia się 15 razy. Każde z użycí profiluje obraz nieba w określony sposób i wskazuje na jego inną cechę, a wszystkie zaś się wzajemnie przeplatają i nie wykluczają, budując w ten sposób szeroki, ale spójny obraz nieba. Sytuacja ta jest szczególnie trudna dla tłumacza, który musi podjąć decyzję – na użycie którego z leksemów ma się zdecydować? Na *sky, heavens, heaven*⁸², jak pyta Joanna Trzeciak, tłumaczka Szymborskiej, a może, jak zauważają Stephen Tapscott i Mariusz Przybytek – na *sky, the sky, a sky, heaven, the heavens, a heaven*, a może *heavens*⁸³. Nie da się bowiem pomieścić złożoności polskiego konceptu *niebo* ani w *sky*, ani w *heaven*.

*Dividing earth and sky
is not the right way
to think about this wholeness.
It only allows one to live
at a more precise address—
were I to be searched for
I'd be found much faster.
My distinguishing marks
are rapture and despair*⁸⁴.

Tłumaczka Joanna Trzeciak w swoim tekście konsekwentnie wykorzystuje obraz *sky*. Zdecydowała się na niego, uznając, że ta odmiana *nieba* jest częstszą w poezji Szymborskiej. Noblistka operuje jednak cały czas dwuznacznością, którą bardzo trudno jest oddać, o ile w ogóle jest to możliwe, w przekładzie na język angielski. Trzeciak podkreśla także, że wiersz ten jest tak złożony, a jego interpretacje tak nieograniczone, że tłumaczka za każdym razem, kiedy podejmuje się lektury tekstu, odczytuje w nim coraz to inne sensy, dostrzega w nim jeszcze inne znaczenia i obrazy [33, 169-170]. W końcowej strofie, tak jak i w oryginale, wskazuje tłumaczka, że konwencjonalne podziały – na niebo i ziemię, nie są właściwe, pozwalają żyć prościej, mniej refleksyjnie, odczuwając mniej; wszystko jest bowiem całością. Podmiot zaś jest opisywany za pomocą antonimów i wskazuje na dwojaką kondycję ludzką.

Trzeciak, wybierając koncept *sky*, zaakcentowała fizyczną odmianę polskiego *nieba*, jednoznacznie pomijając jego dwa wymiary, które dostrzegamy w tekście wyjściowym. Jej *niebo* wyklucza inne rozumienia jako ‘pozytywnego bieguna wartościowania’ oraz ‘ujęcia metafizycznego’. Warto zauważyć,

⁸² Trzeciak, s. 169-173.

⁸³ Tapscott, Przybytek, s. 41-47.

⁸⁴ W. Szymborska, *Sky*, tłum. Joanna Trzeciak, „The New Republic” 1998.; wyróżnienia moje – M.G.

że to *sky* odnotowuje się w języku angielskim jako antonim ziemi (*earth*), nie zaś *heaven*, któremu zwykle przeciwstawia się *hell* (piekło). Tak postąpił inny tłumacz/inna tłumaczka, nieznaną/a, wyraźnie zmieniając wymowę wiersza oraz prezentując w nim odmienny tekstowy obraz. Ponadto w całym przekładzie stosował zamiennie zarówno *heaven*, jak i *sky*.

Dividing *heaven* from earth,
you do not think properly,
in this totality.
Is only one way to live at an address more accurate,
easier to find,
if they were looking for me.
My special signs,
are ecstasy and despair⁸⁵.

Tłumacz przedstawił wiersz jako metafizyczny, wprowadzający wątki religijne i odwołujący się do szerszego rozumienia *nieba*. Opowiedział się więc po opozycji ‘metafizyczne’ oraz ‘pozytywne’, nie zaś, jak powyższy tekst, zamykając się na ‘sklepienie niebieskie’. Oddzielanie *heaven from earth* nie wskazuje już na ogólne podziały, tylko na jeden, skonkretyzowany, odnoszący się do życia na ziemi i w niebie, do życia doczesnego i po śmierci. Nadal można jednak wywnioskować, że – tak jak i w oryginale – nie powinno się myśleć według utartych schematów i podziałów, bowiem jest to jedynie sposób „łatwiejszy” i „prostszy” sposób na życie. Jako cechy podmiotu lirycznego uznano tu „ekstazę, uniesienie” i rozpacz, nadal akcentujące dwojaką naturę człowieka. Co najważniejsze jednak – poprzez odwołanie do innego konceptu, przekład ten, względem tekstu wyjściowego i względem drugiego tłumaczenia, zdaje się być zupełnie innym tekstem niż oryginał.

Każda ze wspomnianych wersji kreuje inny tekstowy obraz świata. Mimo że przedstawiono tu fragmenty wiersza *Niebo* i jego dwóch przekładów na język angielski, pomiędzy żadnym z nich nie da się postawić znaku równości. Oryginał Wisławy Szymborskiej jest wieloznaczny, posiada wiele interpretacji, a znajdujące się tam tytułowe *niebo* ma wiele odmian. Nie są to jedynie rozumienia ‘przestrzeni fizycznej’, ‘pozytywnego bieguna przestrzeni aksjologicznej’ oraz znaczenia religijnego/metafizycznego, które odzwierciedlają konwencjonalne rozumienie *nieba*. Noblistka w swoim utworze wprowadza szerszy jego obraz jako ‘całości’, ‘kondycji ludzkiej’, a także podważa naiwne myślenie o świecie i „życie pod dokładniejszym adresem”. Dzięki wieloznaczności *nieba* poetka mogła operować różnymi płaszczyznami

⁸⁵ W. Szymborska, *Sky*, tłum. nieznaną, dostępny online, <https://meetingbenches.com/2015/09/the-sky-poetry-of-the-polish-writer-wislawa-szymborska/>, dostęp, 06.06.2021 r.; wyróżnienia moje – M.G.

interpretacyjnymi, które się wzajemnie przeplatały. Wiersz otwierał wiele dróg, jednocześnie wzajemnie im nie zaprzeczając. Dotyczył więc i fizyczności, i religijności, i pozytywnego wartościowania.

W przedstawionych fragmentach przekładów pokazano, że użycie jednego z leksemów – *heaven* lub *sky* – odbiera podmiotowi lirycznemu możliwość łączenia w jednym tekście wszystkich wspomnianych wątków. Zamyka pewne drogi interpretacyjne, nie pozwala na krzyżowanie się znaczeń. Decyzja interpretacyjna zostaje więc z góry podjęta: niebo to ‘przestrzeń fizyczna’ (przekład nr 1) lub niebo to ‘pozytywne wartościowanie’ i ‘przestrzeń metafizyczna’ (przekład nr 2). Nie zaś oba (oryginał). Przekłady zdają się więc połowicznie oddawać wymowę oryginału, a decyzja o wyborze tłumaczenia wydaje się być relacją wzajemnie się wykluczającą.

Obraz nieba w przedstawionych fragmentach przekładów wydaje się być nieznaczący, marginalny, nie stanowi najważniejszego miejsca w strofie. Punkt ciężkości zdaje się być przesunięty, przeniesiony, nie jest już osią interpretacji, a jej składnikiem, elementem.

Językowo-kulturowy obraz *nieba* w języku polskim jest tak pojemny, że nie da się go więc wiernie oddać w języku angielskim. Świadczy to o głębooko zakorzenionych różnicach pomiędzy językami oraz, tak jak wskazywała Agnieszka Gicala, o tym, że w procesie tłumaczenia przekładamy nie tyle tekst, ile obrazy świata, przekładamy kultury, a spotkanie to przypomina zderzenie się dwóch gór lodowych, których wierzchołki widzimy, a potęgi i ogromu nie dostrzegamy.

Bibliografia

- A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 2, Warszawa 2000.
- J. Bartmiński, *Słowo wstępne*, „Etnolingwistyka” 1988, t. 1, s. 5-7.
- J. Bartmiński, *Język naturalny. O przedmiocie badań etnolingwistycznych*, „Przegląd Akademicki” 1994, nr 13-14, s. 12-13.
- J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Językowy obraz polskiego nieba i piekła*, [w:] *Tysiąc lat polskiego słownictwa religijnego*, Gdańsk 1999, s. 195-204.
- J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Teoria tekstu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1986.
- J. Bartmiński, R. Tokarski, *Językowy obraz świata a spójność tekstu*, [w:] *Tekstologia*, cz. 1, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2004, s. 210-228.
- W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- Bosworth Toller's Anglo-Saxon Dictionary Online*, dostęp, 01.11.2021 r.
- A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993.

- Cambridge Dictionary*, online, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sky>, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/heaven>, <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-polish/hazy>, dostęp, 10.04.2021 r.
- K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2017.
- Encyklopedia wiedzy o języku polskim*, red. S. Urbańczyk, M. Kucala, Wrocław 1978.
- M. Gajak-Toczek, *Szyborska o radości pisania*, „Acta Universitatis Lodziensis” 2005, z. 7, s. 445-456.
- A. Gicala, *Przekładanie obrazu świata. Językowy obraz świata w przekładzie artystycznym*, Kraków 2018.
- E.T. Hall, *Silent Language*, New York 1959.
- Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000.
- D. Katan, *Translation as Intercultural Communication*, in: *The Routledge Companion to Translation Studies*, ed. by Jeremy Munday, London 2009, s. 74-92.
- S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1994.
- Longman Synonym Dictionary*, Essex 1986.
- Narodowy Korpus Języka Polskiego, online, <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/>, data dostępu, 09.03.2021 r.
- Online etymology dictionary*, online, <https://www.etymonline.com/word/heaven>, <https://www.etymonline.com/word/sky>, dostęp, 9.04.2021 r.
- Oxford Collocations Dictionary for students of English*, red. C. McIntosh, Oxford 2010.
- Oxford Learners Dictionaries*, dostępny online, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>, dostęp, 07.06.2021 r.
- I. Pisarek, *Motyw kosmosu i nieba w poezji Wisławy Szymborskiej*, „Magazyn Antropologiczno-społeczno-kulturowy” 2016, nr 29, s. 113-122.
- Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 5, Warszawa 1996.
- Słownik języka polskiego PWN*, red. L. Drabik, E. Sobol, Warszawa 2007.
- Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, t. 3, Warszawa 1904.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1992.
- Słownik frazeologiczny języka polskiego*, red. S. Skorupka, Warszawa 1996.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych*, red. J. Bartmiński, t. 1., *Kosmos*, Lublin 1996.
- W. Szymborska, *Niebo*, [w:] *Wybór poezji*, Wrocław 2016, s. 317-318.
- W. Szymborska, *Sky*, tłum. Joanna Trzeciak, „The New Republic” 1998.
- W. Szymborska, *Sky*, tłum. nieznanym, dostępny online, <https://meetingbenches.com/2015/09/the-sky-poetry-of-the-polish-writer-wislawa-szymborska/>, dostęp, 06.06.2021 r.
- E. Tabakowska, *Językoznawstwo kognitywne a poetyka przekładu*, Kraków 2001.

- S. Tapscott, M. Przybytek, *Sky, The Sky, A Sky, Heaven, The Heavens, A Heaven, Heavens: Reading Szyborska Whole*, „The American Poetry Review” 2000, July/August, s. 41-47.
- R. Tokarski, *Ku tekstowym obrazom świata*, [w:] *Route 66, From deep structures to surface meanings. A Festschrift for Henryk Kardela on his 66th Birthday*, edited by P. Łozowski and A. Głaz, Lublin 2017, s. 251-266.
- R. Tokarski, *Światy za słowami*, Lublin 2014.
- G. Tomaszewska, *Jak patrzeć w dwa okna? „Niebo” Szyborskiej a szkolne interpretacje*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Litterarum Polonarum et Linguae Polonae Pertinentia” 2010, z. 1, s. 133-143.
- F. Tomaszewski, *Niebieskie Wymiary Ziemi. Wisława Szyborska „Niebo”*, [w:] *4x Nobel*, red. G. i F. Tomaszewscy, Warszawa 2002, s. 101-107.
- J. Trzeciak, *On Translating Szyborska: The Art of The Possible*, „New Ohio Review” 2013, s. 169-173.
- Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, t. 2, Warszawa 2003.
- Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. 1, Warszawa 2007.
- Wielki słownik języka polskiego PWN*, oprac. L. Drabik, t. 2, Warszawa 2018.
- G. Żuk, *Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przelomu wieków*, [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. M. Karwatońska i A. Siwiec, Chełm 2010, s. 239-257.

Address: Małgorzata Garnek, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych UMCS, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin, Poland.